

ban... igen erősek és életképesek voltak... az alsóbb klérus tagjai, a diakónusok terjesztették Ukrajna-szerzte mindenfelé a facetiák, az anekdoták, az apróbb nyelvi travesztiák, a parodisztikus grammatikák stb. szóbeli rekreatív irodalmát". Ez, s az ezzel párhuzamos hiperbolikus népi utópia, a fantasztikumba átcsapó stílus áll az egész ukrán irodalom genezisének kiindulópontjában. Az új minőség megteremtését ígérő chimerikus regény tehát lényegében nem más, mint a Kotljarevskijtől Kvitka-Osznovjanenkón át napjainkig terjedő irodalomtörténeti vonulat megszakadt folytonosságának helyreállítása, a feledésbe merült nemzeti kulturális hagyományok asszimilálása.

BALLA GYULA

Az ukrán „új hullám” lírája

I. HERDERI JÓSLATOK, CÁRI UKÁZOK

Ma már a kelet-európai irodalmakkal ismerkedők számára is nyelvi tény, hogy *ukrán irodalomról*, s hogy a témánál maradjunk, *ukrán líráról* beszélünk, írunk. Pedig alig két százada, hogy a *kisorosz*, vagy a *rutén* megnevezés helyett nyelvi, s egyben politikai, történelmi, nemzeti neologizmusként elterjedt az ukrán elnevezés. Az újrakeresztelkedést nem pusztá szeszély, hanem a nyelv és a nép létét meghatározó történelmi események indokolták és tették lehetővé. E névalakulásban azzal a szokatlan esettel találkozunk, amikor nem a népnév adja az ország és az államiság nevét, hanem egy késői területnévből mesterséges képzéssel születik meg a népnév.

Elmondhatjuk, hogy az ukrán irodalom fejlődését tekintve még a kelet-európai irodalmak között is sajátos helyet foglal el. Kibontakozását ugyanis nemcsak a társadalomfejlődés megkésétsége, a szétdaraboltság, a nemzetté válás folyamatának akadályoztatottsága, a nemzeti lét kereteinek a hiányai és a tisztázatlansága késleltette csupán, hanem azok az elméletek is, amelyek az ukrán nép és nyelv önállóságát és pusztá létét is kétségbe vonták.

Ami a magyarság számára herderi jóslat — „A mások közé ékelt kis számú magyaroknak századok múltán talán majd a nyelvét sem lehet fölfedezni” —, azt a nálunknál négyszerte nagyobb lélekszámú ukránok cári ukázok formájában voltak kénytelenek tudomásul venni. Gottfried Herder lesújtó, de ugyanakkor felrázó, a magyar szellem legjobbjait aktivizáló megállapítása mögött, minden kényszerítő eszköz híján csak egy nagy európai gondolkodó tiszteletet parancsoló szellemi teljesítménye állt, az ukránok létét megkérdőjelező, sőt nyíltan tagadó cári ukázok betartását azonban egy hatalmas birodalom bürokrácia- és erőszakszervezete vigyázta. Európai fülnek a XIX. század második felében már az is hihetetlenül hangzik, ahogy Sevcsenko letartóztatásakor a cár bünteteskiegészítésül a számúzetés mellé odabiggyesztí a „tolltól, ecsettől eltiltom!” kitélt, de ezt felfoghatnánk egy nagy költő egyéni tragédiájaként, ha őrei szó szerint értették volna a tilalmat. De mit érezhettek az ukrán szellemi élet legjobbjai, amikor II. Sándor cár egy tudós fölényével és a hatalom szigorával az ukrán nyelv létét tagadta meg: „A kisoroszok nagy része rendkívül alaposan bizonyítja, hogy semmiféle sajátos kisorosz nyelv nem volt, nincs, és nem is lesz, és hogy az egyszerű nép által használt tájshólásuk azonos az ukránorosz nyelvvel, csupán megromlott a lengyel hatás követ-

keztében; hogy a közös orosz nyelv ugyanolyan érthető a kisoroszkok, mint a nagy-oroszkok számára, sőt sokkal érthetőbb, mint egyes kisoroszkok, és különösen a lengyelek által számukra most kiagyalt, úgynevezett ukrán nyelv.”

A fenti sorokat még hihetnének egy nyelvészkedő tirannus önkényes, de megcáfолható logikai tévelygésének, de egy későbbi cári ukáz már egyértelműbben és — az ukrán nyelv és kultúra fejlődését tekintve — vészjóslóbban fogalmaz: „1. A birodalom területére a sajtóhivatal külön engedélye nélkül nem szabad semmiféle kisorosz tájszólásban írt, külföldön kiadott könyvet vagy brosúrát behozni. 2. Tilos a birodalom területén az ezen a nyelvjárásban írt eredeti művek és fordítások nyomtatása és kiadása, kivéve: a) a történelmi okmányokat és emlékeket; b) szépirodalmi műveket, azzal a feltétellel, hogy a történelmi emlékek nyomtatásánál mindenképpen megtartják az eredeti szöveg helyesírását; hogy a szépirodalmi művekben nem fordul elő semmiféle eltérés az általánosan elfogadott orosz helyesírástól, és hogy a szépirodalmi szövegek kinyomtatására szóló engedélyt a sajtóhivatal kizárólag a kéziratok megvizsgálása után adja ki. 3. Tilos a kisorosz tájszólásban bármiféle színpadi előadások és felolvasások megtartása, valamint ugyanezen nyelvű dalszövegek kinyomtatása.”

Történt mindez Kelet-Európában, a XIX. század második felében, amikor a nemzeti államok kialakulása e régió országaiban is részben befejeződött, másrészt felgyorsult. Hogy az ukrán nyelv és kultúra tovább élt és olyan életművek születtek, mint Ivan Frankóé, Leszja Ukrajinkáé, nagyrészt annak köszönhető, hogy az Osztrák—Magyar Monarchiához tartozó Galíciában és Bukovinában viszonylag liberálisabb társadalmi körülmények, s főként nyelvi korlátozások nélkül alkothattak az ukrán írók.

II. MIT ÉR A KÖLTŐ, HA REHABILITÁLT?

Az Októberi Forradalom után, a polgárháború zűrzavarát követően, rövid politikai és ideológiai bizonytalankodások múltával, amikor egy rövid ideig a tét megint az ukrán nyelv és nemzet léte vagy nem léte, termékeny évek következnek az ukrán irodalomban. Mozgékonyságánál fogva és az ukrán műfaji hierarchiában betöltött vezető szerepe okán főként a lírai mozgalmak hatalmas lendülete, színes kavalkádja lett lenyűgöző és meggyőző bizonyítéka az ukrán költői nyelv erejének, szuverenitásának. Az izmusok képteremtő ereje, bősége mozgásba hozta az ukrán nyelv addig rejtve maradt, szunnyadó tartalékait, a költői mozgalmak lendületével legalizálta a korábban már megcsodált hajlékonyságát, zeneiségét, asszociatív képességét. A szimbolizmustól a futurizmusig ivelt az a szívárványhíd, amit az ukrán líra legjobbjai felrajzoltak a húszas években az irodalom egére. Azt is mondhatnánk, hogy egy-két magányos találkozást nem számítva — mondjuk a Tarasz Sevcenkóét vagy az Ivan Frankóét —, ezekben az években sikerült az ukrán irodalomnak, s főként a lírának csatlakozást találnia az európai költői mozgalmakhoz, s ez esetben, nem úgy mint oly sokszor, a késése sem volt nagyobb és behozhatatlanabb, mint a többieké itt, Kelet-Európában.

A húszas évek végén, a harmincas évek elején megtört az ukrán líra lendülete. Mint annyiszor a történelem során, az ukrán irodalomban most sem a líra logikája érvényesült, vagy hogy egy másik nagy költőnk szavaival szóljunk, vége lett a lírai fényűzésnek. A Karig Sára által gondozott és az eddig magyarul megjelent legteljesebb, az ukrán líra kezdeteitől napjainkig minden fontos költői teljesítményt érzékelhető antológia életrajzi adatait figyelmesen átolvasva, tizenhétszer találkozhatunk az alábbi mondatokkal: „A személyi kultusz idején a törvénytelenések áldozata lett. A XX. kongresszus után rehabilitálták.”

S ott vannak még azok a költők, akik „csak” némaságra voltak kárhóztatva, vagy az emigráns sors költői és emberi megpróbáltatásait kísérelték meg legalább versben feloldani. Érthető tehát, ha a XX. kongresszust oly fontos cezúrának tekintik az ukrán irodalomtudomány mind az irodalom, mind a társadalom életében.

Nemcsak a húszas évek nagyszerű költői teljesítményei értékelődnek újra és lesznek elérhetőek, hanem tanúi lehetünk az oly sok veszteség után is megújulni képes ukrán líra legfrissebb nemzedéke indulásának.

III. „UKRAJNA SZIKES VÁLLÁN ...”

Az orosz költői „új hullám” ikertestvéreként, *hatvanasok* néven robbant be az ukrán lírába az a fiatal csapat, amely költői erőben, merész szókimondásban, a hagyományokhoz való hűségben éppúgy, mint újító szenvedélyben méltó társa lett Voznyeszenszkijék mozgalmának. Ma már irodalomtörténeti tény, sőt közhely, hogy e nemzedék tagjai a XX. kongresszust követő tisztulási folyamatban értek költővé, amikor szinte az ő vállukra testálódott a költői szó rehabilitálásának megannyi terhe. Lina Kosztenko, Volodimir Lucsuk, Vitalij Korotics, Mikola Vinhranovszkij, Ivan Dracs és a közben oly tragikus fiatalon elhunyt Vaszil Szimonenko — a csoport akkori vezéregyénisége —, lendületükkel mozgásba hozták a személyi kultusz idején pótolhatatlan veszteséget szenvedett ukrán lírát. Igaz, az ő nevük hallatán nem teltek meg a stadionok és a sportsarnokok, de őszinte költői vallomásaikkal, szenvedélyes lírai érvelésükkel olyan költői mozgalmat tudtak élettel megtölteni, amely hatását tekintve a húszas évek avantgarde forrongását idézte, amellyel a rokonságot — s ebben is hasonlítottak Jevtusenköékhez — tüntetően és tudatosan vállalták.

Ami mindannyiuk verselésében közös, az a „tematikus” megalapozottság, az egyénien tagolt, eltérő versbeszéd mindegyikében végigvonuló motívumok rokonsága. Nézzük mindjárt a legjellemzőbbet. A történelmi előzmények ismerete nélkül már-már anakronisztikusan hatna, ahogyan szinte kivétel nélkül, a szerelmes vallomás túlfűtöttségével fordulnak szülőhazájukhoz, Ukrajnához, a történelmi folytonosságot, az otthonosságot megtestesítő tájhoz, folyókhoz, tárgyakhoz. *„Egyéb nem kell nekem / Csupán gyönyörű földed — / termékeny ölü tested;”* — írja *Ukrajna* című versében Vitalij Korotics. *„Mondd meg nekem, Dnyeper, milyen fűvő szelek / hívnak a sztyeppén át a messzeségbe?”* — vallatja Vinhranovszkij az ukrán sors jelképeket hordozó folyóját. Még szenvedélyesebb, vallomásosabb a hang, ha Szimonenko sorait olvassuk: *„Ha ég szakad és kardél-förgeteggel / Vagdalja őszépségű földedet; / Én meghalok a te neveddel, / S nevedben újra felkelek”* (Ukrajnához).

E dolgozat keretében lehetetlen mindegyikőjük pályáját végig követni, ezért a csoport legkiforrottabb tehetségének, Ivan Dracsnak a verseiről szeretnék részletesebben szólni.

A hetvenes évekre, miként Jevtusenköék „új hulláma”, a „hatvanasok” mozgalma is lehiggadt, miközben Ivan Dracs költői tájékozódásának iránya is módosult: a harsányabb, publicisztikusabb hangvétel helyett a töprengőbb, gondolatibb versek váltak uralkodóvá, de ezalatt változatlan maradt Dracs sajátos, balladai hangvételű, a népköltészet egyedi és általánosítható vonásait a legmodernebb eszközökkel rokonító és találkoztató — magyar lírában is oly termékeny — alkotói attitűdje. Kitűnően szemlélteti ezt a változandóságában is állandósult költői szemléletet Dracs 1977-ben magyarul megjelent versgyűjteménye, a *Ballada a kibernetikus székesegyházról*, amely tizenöt év termésének legjellemzőbb darabjait mutatja be.

Ivan Dracs lírájában a ballada sajátos értelmezésének és megújulásának, műfaji átlényegítésének lehetünk tanúi. S ebben a mozdulatban a modern lírában közismert folklorizáló szándékon túl bizonyára az is közrejátszik, hogy a sajátosan ukrán, tehát lokális műfajnak tekinthető *duma* (epikus ének, az ukrán népköltészet nagyepikai műfaja) helyett Dracs a nemzetközibb, európai elterjedtségű balladát szemelte ki költői stilizációja tárgyául és eszközeül.

Egy rövid felsorolás erejéig nézzük meg, mi mindenről ír Dracs balladát: *a hula-hopról, a vödörről, az elveszített szavakról, a nyitott gyermekszemekről, a csil-*

lapíthatatlanságról, az öregasszonyról, az alkotásról, a génekről, Karmaljukról, a parasztlevelekről, a három övről stb. és természetesen a kibernetikus székesegyházról.

A felsorolt félcímekből is sejthető, hogy Dracs balladáit sem tipológiailag, sem tematikailag nem tekinthetők egységesnek, egyszövetűnek, sem formailag homogénnek, behatárolhatóknak: S még azt is hozzátehetjük, hogy legtöbbször a hagyományoknak megfelelően elvárt epikus elem is hiányzik Dracs balladának keresztelt verseiből. Sok mindent elárul a költői szándék természetéről egyik *ars poetica*-szerű balladájában:

Nyesezt kúp vagyok. Tartalmam a végtelen-véges.

Mindegy, mi kerül belém,

dinnye, vagy sugárküllőjű torma,

vagy csak fémrostú répalevél.

Formám a cinkforma. Tartalmam tőlem hogyan is függne!

Az idő formája vagyok, szükséglet szerinti tartály.

Vannak mit sem akaró napok.

Nyugszom olyankor égbolttal színültig telehintve.

(Ballada a vödorről)

Ivan Dracs igazi kelet-európai költő. Hogy mi teszi azzá? Például történelem-szemlélete: az, hogy népe sorsában az egyetemes, általános emberi értékekhez vezető és köthető szálakat keresi. Múltbeli bolyongásait így nem a kalandozás izgalmá, hanem a kapcsolatkeresés, a folytonosság vállalása határozza meg:

Ki kétszáz éve az űrben bolyong,

Szkovorodát láttam ma villamoson,

levéve prémsapkáját, mondta: reméli

tűzűdvözlét a napnak átadom.

(Kés a napban)

Közvetettebb bizonyítéka kelet-európaiságának az a szellemi mohóság, ahogy a világirodalom értékeit magába fogadja, így gazdagítva saját élménykörét és lírai eszköztárát, illetve ágítva az ukrán líra szemhatárát. Érdemes megemlíteni néhányat tiszteletbeli kortársai közül, akik képzeletének oly gyakran irányt szabnak: Hemingway és Beethoven, Picasso és Szókratész, Whitman és Mondrian. S ezek a vonzódások, kötődések nemcsak Dracs költői lehetőségeinek a próbái, hanem az ukrán líra, s még inkább és újra az ukrán nyelv teherbírásának a megmérése is. A kísérlet sikerének záloga ez esetben Ivan Dracs nagyszerű tehetsége volt.

Persze vannak közvetlenebb bizonyítékai is Dracs kelet-európaiságának. Ilyen a már említett folklorizáló tendenciákon belül a néphagyományhoz, a népi fantázia teremtő forrásaihoz, a népköltészetből kikristályosodó, századokat átívelő magatartásformákhoz való vonzódása. S hogy ez Dracsnál mennyire természetes, tudatos mozzdulat, szinte mindegyik sorával bizonyítja. Sevcsenkótól Ticsináig, Maliskóig — akiket Dracs a versek tanúsága szerint is rokonainak tekint — szinte mindegyik ukrán költő hasonló utat járt be. A bevezető sorokra visszaütve, láthatjuk, hogy amikor szerencsésebb kelet-európai nemzetek már lehiggadt nyelvi állapotok között fejleszthették kultúrájukat, a cári ukázok az ukránoktól még az anyanyelvi művelődés jogát is elvitatták. Így tehát a folklórhoz való rendszeres visszatérést az ukrán lírában, s így van ez Dracs esetében is, nemcsak a mindenkor divatos költői irányzatokkal frigyre lépő, kiaknázatlan lehetőségekkel rendelkező kincsestárnak kell tekintenünk, hanem a máig leghatékonyabb ukrán költői modell egyik meghatározó lehetőségének. Ivan Dracs is ezért tud a népi mondókák, közmondások banálisnak tetsző bölcsességére nagyívú gondolati verset építeni, vagy a siratóénekek lamentáló egyhangúsága, monotonija mellett is valódi egyéni és nemzeti drámákat felvillantani (*Sirató Pavlo Ticsinának*).

De a folklór jó íze, tisztasága, áttetszősége jellemzi Dracs gondolati verseit is, ha a „nyitott gyermekszemekbe” néz, s onnan olvassa ki az intést a felnőtteknek:

Nagyok! Csinján az arányokkal,

mert írva van:

*A sasok nyitott szemmel néznek a napba,
s látnak a gyermekek álmaikban!*

(Ballada a nyitott gyermekszemekről)

Túl a nemzeti hagyományokba való beágyazottságán, kelet-európaiságán, Ivan Dracs téveszthetetlenül XX. századi költő. Őt is rettentik a civilizációs veszélyek; az elgépiesedéssel, az elidegenedéssel szemben úgy véli, menedéket a természetben találhat. S vallja:

*Ó, világ, csodavilág,
élni kell mégis,
mert fagyasztó bajban,
mikor már ki se látszik fejünk a hóból,
s mikor már az ész is halott,
jön valaki nagy messziről,
s letépi szívéből mégis,
befűzi láncba mégis,
csak úgy semmittevésből,
a pipacsot, a pipacsot.*

(Kút a téli mezőkön)

IV. HA A SÍP HATÁGÚ ...

Illyés Gyula metaforikus helyzetmeghatározása, miszerint a magyar irodalomnak a történelem során kialakult geográfiai tagolódását. A klasszikus és a modern ukrán irodalom produktumaira figyelő, a kelet-európai irodalmak mozgását követő magyar olvasó azonban már tapasztalatból tudja, hogy hasonlóképpen lehet ez az ukránoknál is, bár fórumainkon, folyóiratainkban eddig nemigen esett szó róla. Pedig a szovjet-ukrán irodalomtól kívül érdemes és szükséges is megismerkednünk a lengyelországi, a csehszlovákiai, a romániai, a vajdasági és a nyugati ukrán irodalommal is; az utóbbi esetben az Egyesült Államokban és a Kanadában élő ukrán költőkre kell gondolnunk. Az igazi fellendülést ezekben a kisebbségi lírákban is az ötvenes évek végén, a hatvanas években figyelhetjük meg.

A leglátványosabb fejlődést a szlovákiai ukránoknál tapasztalhattuk. A „hatvanasok” nemzedékével párhuzamosan, bizonyos szemléletbeli rokonságot is vállalva Szimonenkóék költői törekvésével egy sor ifjú poéta bizonyította tehetségét. A nagyrészt Eperjesen csoportosuló költők közül a legszínvonalasabb teljesítmény Jozsif Zbihlej, Sztepan Hosztinyak, Miroszlav Nemet nevéhez fűződik.

Súlyát, hagyományát tekintve a lengyelországi ukrán líra produkálta a leg-egyenletesebb költői műveket. Az ukrán irodalomnak ez az ága van a legközelebb a nemzeti irodalom forrásvidékeihez, s náluk a legerősebb a többségi nemzeti líra — ez esetben a lengyel — hatása. Osztap Lapszkij, Jevhen Szamohvalenko, Ivan Zlatokudr eddigi munkássága emelkedik ki ebből a lírai együttesből. A lengyel líra fordítóiként szintén jelentős érdemeket szereztek.

A vajdasági ruszin kisebbség — ők ragaszkodnak a történelem során kialakult megnevezéshez — szintén a hatvanas években hallatott legtöbbet magáról. A vallo-mások szabadabb képzetársításokkal először Miroszlav Sztriber lírájában ötvöződtek. A tragikus életű Anhela Prokop költészete először jelzi a ruszin irodalomban bekövetkező modern költészeti koncepció időszerűségét.

A romániai ukrán líra eddigi története során több-kevesebb sikerrel igyekezett elkerülni a provincializmus, újabban a sematizmus kísértését. Ez eddig az erőteljesen folklorizáló Ivan Kovacsnak sikerült leginkább.

A nyugati ukrán líráról eddig kevés információt szereztünk, így értékelése ma még lehetetlen. Az ő esetükben inkább az alapvető nyelvészeti és filológiai teljesítmények érdemelnek figyelmet. Ilyen például Rudnyickij etimológiai szótára.

BUDAY GYÖRGY METSZETE